

О.О. Заболотська

ФОРМУВАННЯ ПОЗИТИВНОЇ “Я”-КОНЦЕПЦІЇ ЯК ФАКТОРА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Зацікавленість індивідуальністю людини прослідковується вже в античних мислителів, та як самостійна проблема вона виникає лише у XVIII столітті. За своєю суттю проблема індивідуальності в науці почала ставитися в епоху Відродження, коли чітко виявилися самотність і унікальність окремої людини. Питання індивідуальності порушувалися в працях Спінози, Лейбніца, Канта, Гегеля, Фейєрбаха.

В умовах сучасного суспільства проблема індивідуальності стає *актуальною* в різних галузях знань, до неї частіше звертаються не тільки філософи, а й психологи, педагоги, естетики та діячі інших наук.

Незважаючи на багатовікову історію, індивідуальність значно менше досліджена галузь пізнання, і тут визначилися різні точки зору, навіть діаметрально протилежні, що говорить про зростаючий інтерес до цієї проблеми.

Аналіз літератури показав, що для одних авторів індивідуальність – це насамперед природна власність, яка виявляється на фізичному, біологічному та соціальному рівнях життєдіяльності людини.

Уперше виділення індивідуальності як якісної характеристики зустрічається в роботах С.Рубінштейна.

Індивідуальність виявляється як у зовнішньому вигляді, так і у внутрішніх якостях людини, але головним у її характеристиці є внутрішній світ людини, його зміст і спрямованість.

У цьому внутрішньому світі постійно здійснюються різноманітні процеси, пов'язані з відбиттям зовнішніх впливів, із засвоєнням соціальних настанов та цінностей, із виробленням програм майбутньої діяльності, міра його напруження, продуктивності праці є показником духовного багатства нашої індивідуальності, її неповторності. Як індивідуальність людина має здатність до саморегулювання, саморозвитку, самовдосконалення в межах суспільства, що має велике значення у виявленні ролі індивідуальності в розвитку суспільства, у визначенні механізмів суспільного прогресу.

Усвідомлення людиною власної індивідуальності передбачає не тільки відокремлення себе від інших людей, але й уподібнювання до інших: з одного боку – вона хоче бути як усі, а з другого – у ній спостерігається постійне прагнення підкреслити свою неповторність і самостійність.

Людина усвідомлює себе як індивідуальність завдяки саме виділенню свого “Я” з оточуючого середовища, відокремленню себе у своїй свідомості як деякого центра оточуючого світу.

Індивідуальність по-різному виявляється в предметному світі, органічній природі й людському суспільстві. Відповідно існують різні її форми: предметна, біологічна й людська (соціальна).

Предметна індивідуальність володіє відокремленістю, якісною неозначеністю, цілісністю й неповторністю буття.

Біологічна індивідуальність володіє більше розвиненими ознаками і є більш високою формою порівняно з предметною. Вона виступає як саморегулююча система, що зберігає свою цілісність і якісну означеність завдяки володарюванню над власними частинами, її властивостями. Їх самотність виражається в біологічній активності, спрямованій на підтримку її динамічної рівноваги в умовах зовнішнього середовища.

Людська індивідуальність являє собою найбільш високу форму її розвитку. Вона відрізняється якісним розвитком своїх ознак, механізмами функціонування й удосконалення. Це складна самодіяльна система, життєдіяльність якої регулюється її внутрішніми критеріями. Її самобутність виявляється в творчій активності людини спрямованій на перетворення природи й суспільства, що докорінно відрізняє її від біологічної індивідуальності.

Людська індивідуальність характеризується також наявністю власного “Я”. Людина стає індивідуальністю саме завдяки усвідомленню та виділенню свого “Я” з навколишнього середовища, у результаті чого вона постає у своїй свідомості як своєрідний центр оточуючого світу.

“Я” виступає вираженням індивідуальної самосвідомості людини, усвідомленням себе як чогось окремого, самостійного. “Я” – це усвідомлення себе самим собою. Проте “Я” не ідентичне самосвідомості, оскільки воно є не тільки свідомість, а й відчуття себе самим собою. Пов’язуючи в одне ціле всі сторони людини, воно виступає інтегруючим фактором, котрий забезпечує відчуття й усвідомлення нашої постійної цілісності й нерозривності. У процесі розвитку людина змінюється біологічно й соціально, але завдяки наявності “Я” сприймає себе при цьому єдиним і цілісним, таким, що не розпадається на окремі частини. Ф.Енгельс писав у зв’язку з цим, що “завжди одне й теж “Я” вбирає в себе всі ці відмінні почуттєві враження, переробляє їх і, таким чином, об’єднує в одне ціле”.

Якщо індивідуальність – це особлива форма буття людини в суспільстві, то наше “Я” є її ядром, котре забезпечує тотожність людини самій собі. За будь-яких змін завжди у людини залишається її внутрішнє “Я” як усвідомлення власної єдності, власної ідентичності. Одна й та ж людина може змінювати свій характер, свої нахили й переконання, залишаючись при цьому індивідуально тотожною самій собі.

Але індивідуальна тотожність не абсолютна, оскільки сама людина весь час змінюється. Тому вона завжди конкретна для даної людини й на даний момент часу. Індивідуальне “Я” – це загальна форма, що виражає кожного разу конкретний образ конкретної людини. Порушення в індивідуальному “Я” призводять до роздвоєння людини, її самовідчуження.

Людська індивідуальність відрізняється від інших її форм активно-творчим характером діяльності. “Ми вважаємо, – пише Б.Ананьєв, – що одним із важливих індикаторів людської індивідуальності є активність творчої діяльності людини, втілення, реалізація в ній усіх великих можливостей історичної природи людини”.

Іншим видом діяльності людини, органічно пов’язаним із її індивідуальністю, є спілкування. Людина постійно вступає у відносини з іншими людьми, вона включається до мережі економічних, політичних, ідеологічних й інших зв’язків, у яких виявляє свої індивідуальні властивості. Спілкування – це не тільки один із способів її вияву. У спілкуванні людина виступає не лише як об’єкт, а й суб’єкт, як активний учасник взаємовідносин з іншими людьми. Спілкуючись, людина постійно перетворюється з об’єкта мовлення в суб’єкт мовлення, у процесі якого й здійснюється саме спілкування.

Обмінюючись знаннями, життєвим досвідом, думками й переживаннями з іншими людьми, людина не тільки впливає на них, а й стверджує власне “Я”.

Але спілкування – це не тільки один із способів життєдіяльності індивідуальності, воно є необхідною умовою її нормального існування.

Індивідуальність – це завжди суб’єкт діяльності, однак ці поняття не слід ототожнювати. Людина – завжди суб’єкт своїх дій, оскільки вона є їх безпосереднім носієм, їх безпосередньою причиною. Але не будь-яка діяльність людини є одночасно її самодіяльністю. Індивідуальність складає “глибину” суб’єкта діяльності.

Підтримуючи індивідуальну цілісність людини, її тотожність самому собі, “Я” забезпечує психологічну надійність людини, тобто її здатність залишатися самим собою за різних умов, бути незалежним від випадкових обставин. “Я” виступає і як фактор, що

організовує психологічний захист людини, підтримує нормальне функціонування її психіки в різних конфліктних ситуаціях.

Поняття “Я” можна розуміти як внутрішню суть особистості (Фромм, А.Маслоу), особистість яка пізнає саму себе (І.Кон, В.Мерлін, С.Рубінштейн, О.Спіркін, І.Чеснокова, К.Роджерс), констеляцію настанов, спрямованих на себе та на інших (Р.Бернс, УДжемс, І.Кон, Г.Каплан, М.Розенберг), ідентичність й нерозривність особисто психічних процесів, діючих в інтересах задоволення внутрішніх потягів (З.Фрейд), інтегральне особистісно-змістовне утворення (А.Асмолов, О.Леонтьєв, В.Столін), активний діяльний початок (І.Кон, Р.Мейлі, С.Рубінштейн, А.Спіркін, Д.Харт, М.Розенберг).

В.Мерлін визначає та розглядає, що одне поняття – метаіндивідуальність як неповторне взаємопоєднання біохімічних, соматичних, нейродинамічних, психодинамічних, особистісних, соціально-психологічних властивостей людини як суб’єкта життєдіяльності. Навколо кожної людини в конкретній соціальній групі створюється особлива психологічна атмосфера, що виявляється, з одного боку, у суб’єктивному відгуці групи на індивідуальність, а з іншого – у тому впливі, котрий індивідуальність справляє на свідомість і діяльність оточуючих людей.

Метаіндивідуальність – “психологічна характеристика відношення оточуючих людей до даної конкретної індивідуальності”. При цьому вона виявляється: в аналітичній формі (оцінки, судження, характеристики), у синтетичній (індивідуально-особистісні статуси: емоційно-особистісний), соціометричній, ціннісно-орієнтаційній, рефлексометричній. Метаіндивідуальність створюється приписуванням індивідуальності тих чи інших властивостей оточуючими її людьми. Таким чином, метаіндивідуальність детермінована, з одного боку, специфічними особливостями контактної соціальної групи й конкретної соціальної ситуації, до яких вона включена, а з іншого – інтраіндивідуальними властивостями. Тим самим метаіндивідуальні властивості набувають подвійного смислу: вони належать індивідуальності й у той же час оточуючим її людям; вони приписуються індивідуальності, але ідеально представлені не в її свідомості, а у свідомості інших.

Для педагогіки індивідуальність становить інтерес як об’єкт виховання, об’єкт застосування засобів і методів цілеспрямованого впливу на людину.

Ефект виховного впливу зазвичай має місце там, де задіяно всю людину, де враховується її індивідуальність, властивість до саморегуляції, до мобілізації своїх внутрішніх сил і резервів для досягнення визначених завдань.

Окремі психологи вважають, що найбільш ефективним є шлях вибору індивідуальних засобів виховного впливу, коли учневі допомагають знайти найбільш ефективні саме для нього прийоми та способи досягнення успіху за рахунок активізації його найбільш розвинених здібностей.

Такий виховний вплив на учня, звісно, відбувається з боку вчителя, який саме і знаходить ті найбільш ефективні для учня прийоми та способи досягнення успіху, спираючись на його здібності. Але це не єдиний спосіб впливу. Іноді сама особистість викладача, його творча діяльність, здібності, темперамент сприяють виховному впливу на учня.

Б.Вяткін досліджував проблему впливу метаіндивідуальності вчителів початкових класів на учнів і зазначав, що:

- 1) учні стресостійких учителів – більш доброзичливі, відкриті, товариські, емоційно стабільні, розслаблені, інтровертовані; учні стресонестійких учителів – більш замкнені, холодні, емоційно нестабільні, покірні, залежні, напружені, екстравертовані;
- 2) учні конфліктних учителів – невпевнені в собі, тривожні, нестримані, роздратовані, учні неконфліктних учителів – мають недовіру до себе, незахищеність;
- 3) учні високоактивних учителів – більш енергійні, говіркі, довірливі, вірять в успіх, життєрадісні, рішучі, сміливі, схильні до ризику;

4) учні висококультурних учителів – добрі, товариські, мають високий рівень інтелекту та м'якосердні. Учні малокультурних учителів – замкнені, не мають високого рівня інтелекту, злі [1: 47].

Звісно, що не всі вчителі мають позитивний вплив на учнів. С.Николаєва доходить висновку, що не будь-який викладач дістає уявлення про рівень навченості кожного учня і можливість з'ясувати, якої корекції потребує його власна педагогічна діяльність; і не будь-який викладач зробить все можливе для врахування індивідуальних особливостей учнів, сприйняття їх як особистостей – лише той, хто гнучкий у своїх оцінках і діях. Це є характерним для вчителів демократичного стилю. Порівняно з ними – викладачі авторитарного стилю “виходять з усередненого уявлення про студента і в своїх оцінках нерідко бувають стереотипними і суб'єктивними” [5: 87].

Проблеми впливу творчої особистості педагога порушувались у працях, присвячених мистецтву вчителя, його особистості та діяльності (В.Андреев, Ф.Гоноболін, Н.Кузьміна, В.Кан-Калік, А.Маркова, Н.Нікандров, В.Загвязінський, М.Поташник, В.Сластьонін, Н.Посталюк, О.Щербаків).

Підводячи підсумки вищезазначених положень, треба зробити деякі висновки:

I. Індивідуальність у різних формах її вияву (біологічна, органічна, людська, інтегральна та метаіндивідуальність) розглядається як соціальна категорія.

II. Для педагогіки індивідуальність становить інтерес як об'єкт виховання, застосування засобів і методів цілеспрямованого впливу на людину.

III. Індивідуальність – це особлива форма буття людини в суспільстві, де “Я” – те її ядро, що забезпечує тотожність людини самій собі.

IV. Формування позитивного “Я” сприяє формуванню індивідуальності особистості, бо наше “Я” розглядається як універсальне поняття внутрішньої суті особистості, яка пізнає саму себе, констеляції настанов, спрямованих на себе та на інших, сукупність психічних процесів, діючих в інтересах задоволення внутрішніх потягів, активного діяльного початку.

V. Формування індивідуальності відбувається під час навчально-пізнавальної діяльності, коли позитивне “Я” зумовлює виникнення індивідуального стилю оволодіння різними типами діяльності, творчу активність, особистий статус, індивідуальну поведінку та індивідуальний засіб спілкування.

VI. Значний вплив на формування позитивного “Я” має стиль діяльності викладача та його особистість.

У подальшій роботі доцільно розглянути саме процес формування індивідуальності у різних типах навчально-пізнавальної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Вяткин Б.А. Метаиндивидуальность и её проявление у учителей начальных классов // Вопросы психологии – № 3. – 2001. – С. 47–56.
2. Маркс К. и Энгельс Ф. Соч., Т. 20. – С. 548.
3. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М., 1986. – 256 с.
4. Мильто Л.А. Формирование творческой индивидуальности будущего учителя в процессе профессионально-педагогической подготовки. – Дис. канд. пед. наук, – К., 2001. – 265 с.
5. Николаева С.Ю. Индивидуализация обучения иностранным языкам. – К., 1987. – 139 с.
6. Орлов Ю.М. Восхождение к индивидуальности: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 256 с.
7. Пехота О.М. Професійна індивідуальність майбутнього вчителя //Педагогіка і психологія. – 1994. – № 4. – С. 106–113.
8. Резвицкий И.И. Философские основы теории индивидуальности. – Л.: изд-во Ленинградский университет, 1973. – 174 с.